

Київська Академія 17 (2020): 99–118.
<https://doi.org/10.18523/1995-025x.2020.17.99-118>
<http://ka.ukma.edu.ua>

Владислав Безпалько, Іван Кузьмінський

Музична спадщина Переяславського колегіуму

Ця стаття має на меті представити комплексне уявлення про музику та церковний спів як в освітньому процесі колегіуму, так і поза ним. Завдяки залученим джерелам вдалося з'ясувати функціонування церковного співу в самому колегіумі й на рівні початкової (підготовчої) освіти майбутніх спудеїв, а також його роль у житті вихованців, які, в окремих випадках, робили кар'єри у головних співочих колективах Російської імперії. Підготовчим щаблем слугувало навчання у парафіяльних школах, де обов'язковою дисципліною був ірмолойний спів. Упродовж XVIII ст., вірогідно, нотний спів у колегіумі викладали в початкових класах, а на початку XIX ст. це вже відображалося у назві окремого класу. Всі вихованці проходили обов'язкову богослужбову співочу практику, а найобдарованіші були членами єпископської катедральної вокальної капели. Спудеї також співали на святкових процесіях, під час збирання милостині і в парафіяльних храмах під час канікул, де ще й викладали церковний спів. Серед нотних книг нам достеменно відомо лише кілька Ірмолоїв, що їх використовували в колегіумі. Зі спогадів очевидця першої третини XIX ст. дізнаємося про співання гімнів на публічних іспитах та про вокальні концерти під час виголошення святкових привітань архиєреєві, ректору і префектові семінарії — із зазначенням, що така традиція побутувала і в останній чверті XVIII ст. Це свідчення видається правдоподібним, бо таке практикувалося тоді ж у Києво-Могилянській академії. Єдина згадка про використання музичних інструментів у Переяславському колегіумі міститься в описі травневих рекреаційних гулянь, де звучали і вокальний, і інструментальний ансамблі вихованців.

Ключові слова: Переяславський колегіум, Переяславсько-Бориспільська єпархія, церковно-музична освіта, ірмолойний спів, кант, концерт, студентські музичні практики, вокальна катедральна капела.

Переяславський колегіум був тісно пов'язаний із місцевою єпископською катедрою¹. Початковою метою його створення у 1738 р. слугувала підготовка кадрів для кліру нещодавно заснованої Переяславсько-Бориспільської єпархії, тож не випадково навчальний заклад знаходився на території катедрального Вознесенського монастиря і діяв на кошт цільових зборів із усієї єпархії, а вихованці були регулярно задіяні у повсякденному та святковому житті архиєрейського дому.

Тему співу у Переяславському колегіумі заторкує кілька публікацій. Зокрема, монографія Вячеслава Лохи побіжно згадує про існування «нотного класу» та «нотного співу», проте без посилань на джерела². Так само не використано жодного джерела у статті Ольги Овчарук, де музичну освіту в Переяславі відтворено за аналогією з історією Києво-Могилянської академії³. Розвідка Тетяни Трегубенко обмежується єдиним реченням про церковний спів у Переяславському колегіумі («нотному співу в Переяславській семінарії починали навчати з класу синтаксими»⁴), а про студентів колегіуму, пов'язаних зі співочою справою, тут взагалі не згадано, хоч і наведено відповідні фрагменти з документів.

Утім, коло документальних джерел, з яких можна було би отримати інформацію про співочу практику у Переяславському колегіумі, справді невелике, і зосереджено її переважно у фонді 990 (Переяславська духовна консисторія) ЦДІАК України. На жаль, цілі комплекси відповідних джерел на сьогодні безповоротно втрачені: у 1854 р. постраждав від пожежі архів Переяславської семінарії, а під час Другої світової війни, разом з іншими фондами Полтавського архіву, було втрачено фондівий комплекс Полтавської духовної консисторії, де,

¹ Цей навчальний заклад у документах XVIII ст. фігурує переважно як «семінарія». Про специфіку православних колегіумів як типу навчального закладу див.: Людмила Посохова, *На перехресті культур, традицій, епох: православні колегіуми України наприкінці XVII — на початку XIX ст.: монографія* (Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011).

² Вячеслав Лоха, *Духовенство, церкви та колегіум міста Переяслава середини XVII–XIX ст.: Монографія* (Київ, 2006), 63, 65, 72.

³ Ольга Овчарук, «Музична освіта в Переяславському колегіумі в контексті національно-культурного відродження XVI–XVIII століть», *Школа першого ступеня: теорія і практика* 5 (2002): 65–75.

⁴ Тетяна Трегубенко, «Українські церковні музичні осередки Лівобережжя і Слобожанщини XVII–XVIII ст.», *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка* 16 (2012): 27.

серед іншого, містився значний масив документації XVIII ст.⁵ Відтак, особливого значення набувають здійснені у XIX — на початку XX ст. публікації архівних джерел та спогадів про колегіум і семінарію. Зокрема, про співочу практику спудеїв у будні та свята дізнаємося із написаних 1850 р. мемуарів Іллі Федоровича Тимковського, харківського професора, згодом директора Новгород-Сіверської гімназії, який навчався у Переяславському колегіумі впродовж 1781–1785 рр. Бачимо з них, що хоч практики співу та музики в Переяславі були різноманітними, але водночас достатньо типовими для православних навчальних закладів Гетьманщини⁶.

Церковний спів у початковій освіті

Початковим поштовхом до заснування Переяславського колегіуму єпископом Арсенієм Берлом стало намагання російського уряду та Святійшого Синоду підвищити освітній рівень кліру в рамках реформ, що їх упроваджували за правління імператриці Анни Іоанівни⁷. Важливість співу для успішної богослужбової практики підкреслювали як єпископські послання, так і практична архипастирська робота з кліром Переяславської єпархії. Так, уже Арсеній Берло застосовував каральні заходи до священиків, які не дбали про спів при богослужінні: наприклад, священика Вознесенської церкви села Бобрік Йоана Богдановича було заслано «въ монастырь Золотоноскій въ заточеніе, да изучится церкви святой уставу и приобикнетъ церковному пѣнію»⁸. Це не втрачало актуальності й за наступних єпископів. Так, в архипастирських настановах 1766 р.

⁵ Полтавська єпархія фактично була спадкоємницею Переяславсько-Бориспільської.

⁶ Іван Кузьмінський, «Музична культура й освіта у Києво-Могилянській академії», *Київська Академія* 15 (2018): 11–60; Іван Кузьмінський, «Музична культура Чернігівського колегіуму в світлі нових джерел», *Київська Академія* 16 (2019): 128–159.

⁷ Борис Титлинов, *Правительство Императрицы Анны Иоанновны в его отношениях к делам Православной церкви* (Вилна, 1905), 382–383.

⁸ Иустин Юзефович, «Меры преосвященного Арсения Берла, епископа Переяславского и Бориспольского, к возвышению духовенства в нравственном отношении», *Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная* (далі — ПЕВ) 22 (1891): 849.

застерігалось, щоб «какъ сами священники, такъ и дячки читали бѣ и спѣвали — виразно не борзясь, наблюдая точки и занятія, дабы вразумительно было народу ихъ чтеніе и пѣніе»⁹.

Важливим щаблем підготовки дітей до колегіуму слугували парафіяльні школи, в яких дяки навчали руській грамоті та церковного співу. Про своє навчання в такій школі згадує й Ілля Тимковський, зокрема про «окремиї» ірмолойний клас, де заняття з церковного співу відбувалися тричі на тиждень, взимку в приміщенні, а весною надворі: «набирались охотники въ особый ирмолойный классъ для церковнаго пѣнія, что производилось раза три въ недѣлю: зимою въ комнатѣ дьяка, а по веснѣ подѣ навѣсомъ»¹⁰.

Під особливим контролем очільників єпархії перебувало навчання співу священницьких дітей. Для прикладу, у відомостях 1746 р. про церкви Переяславської протопопії фіксується спеціальний облік випадків вивчення ірмолойного співу синами священно- та церковнослужителів. Ось інформації, наведені тут. У с. Андруші 14-річний син священника церкви святих Георгія та Димитрія навчався Ірмолою: «При той церквѣ священникъ единъ, синовъ имѣеть чтиры, одному лѣтъ 14, обучается ирмолоя»; тут же згадано й ступеневу систему освіти: 6-річний хлопчина вивчав руську грамоту, 9-річний — Псалтир, а найстарший, 14-річний — ірмолойний спів («другому лѣтъ 9, обучается псалтири, третому лѣтъ, 6 обучается граматки русской, четвертому чверть года»¹¹). У Борисоглібській церкві Переяслава, як і в попередньому прикладі, 14-річний син вікарія навчався ірмолойного співу: «лѣтъ 14, обучается ярмолоя»¹². У Вознесенській церкві с. Мала Каратуль ірмолойний спів вивчав 13-річний Даниїл, син дячка Івана Яковича Слуцького: «Данииль лѣтъ 13, обучает ирмолой»¹³. 12-річний син дячка з Михайлівської церкви у с. Пристроми також вивчав ірмолойний спів: «дячокъ жонатъ имѣеть синовъ три,

⁹ Владимир Пархоменко, *Очерк истории Переяславско-Бориспольской епархии (1733–1785 г.г.) в связи с общим ходом малороссийской жизни того времени. Опыт церковно-исторического исследования* (Полтава, 1908): XXX.

¹⁰ «Записки Ильи Федоровича Тимковского. Мое определение в службу. Сказание в трех частях,» *Русский архив* 6 (1874): 1386.

¹¹ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі — ЦДІАУК), ф. 990, оп. 1, спр. 103, арк. 1 зв.

¹² Там само, арк. 11 зв.

¹³ Там само, арк. 30.

едному лѣтъ 12, обучается ірмолюя»¹⁴. У церкві Успіння Богородиці в Переяславі навчався співати син вікарного священика 12-річний Федір: «вѣкарій Николай Мартиновъ имѣеть сна Феодора, от роду ему лѣтъ 12, обучается ірмолюя»¹⁵.

У наступні десятиліття початкова церковно-співоча освіта підлягала пильнішому контролю. Так, 2 червня 1758 р. владика Гервасій Линцевський у своїх пропозиціях до духовної консисторії щодо якісної підготовки синів священиків, майбутніх студентів колегіуму, писав:

Присылають в семинарію... не обучивъ прежде русской грамотѣ, и в случаяхъ употребленія к чтенію и пѣнію крайне неискусны, и съ того слѣдуетъ, когда они и латинского ученія доспеютъ, въ чтеніи и пѣніи, а особенно въ церковномъ кругѣ неумѣтельны явятся. Для того повелѣваемъ ко всѣмъ здѣшней епархіи протопопамъ съ дух. консисторіи послать указы съ тѣмъ, дабы всякому сельскому священнику сыновъ своихъ содержать въ страхѣ, в домѣхъ изобучать сначала слоговъ, псалтыри, ірмологія, писанія, чтенія по книгамъ и устава церковнаго, и когда того достигнутъ, тогда въ семинарію представлять непремѣнно¹⁶.

Контроль за підготовкою дітей не слабнув і після змін церковно-адміністративного устрою епархії. Так, у донесенні про стан освіти дітей священиків та церковнослужителів Криловської протопопії 1765 р. знаходимо посилання на указ щойно згаданого єпископа Гервасія від 1 травня цього ж року, згідно з яким до колегіуму належало брати лише тих хлопчиків, «кои годятся по изобученіи грамматы російской и ірмологія»¹⁷.

Спів як спеціальна дисципліна у колегіумі

Ілля Тимковський свідчить, що в церкві співали не лише спудеї-капелісти¹⁸, а й усі вихованці колегіуму. Вони збиралися у ка-

¹⁴ Там само, арк. 57 зв.

¹⁵ Там само, арк. 149 зв.

¹⁶ Владимир Демидовский, «Краткий исторический очерк состояния Переяславско-Полтавской Семинарии со времени основания ее (1738 г.) до преобразования в 1817 г.», *ПЕВ* 20 (1888): 743.

¹⁷ ЦДДАУК, ф. 990, оп. 1, спр. 537, арк. 5.

¹⁸ Учасники катедральної вокальної капели (хору).

тедральному соборі Вознесенського монастиря не щодня, а лише по неділях та святах, причому тричі на день — на утрєню, обідню та вечірню служби. За належністю до класу (школи) їх ставили в різних частинах храму, де вони всі гуртом співали стихіри: «Каждому класу порознь назначены свои мѣста по сторонамъ въ большой церкви, подъ наблюденіемъ старшого въ классѣ... позади малыхъ вдали стояли философы. Въ отправѣ были стихеры, которыя пѣлись разомъ всѣми классами и оглашали гуломъ церковь»¹⁹. Така практика зберігалася і на початку ХІХ ст., як це засвідчує «Конспект» для вчителів семінарії, що його 15 лютого 1801 р. еромонах Сильвестр запропонував на розгляд духовній консисторії²⁰. Семінаристи усіх п'яти класів²¹ мали в навчальні дні ходити за чергою до церкви, аби практикуватися в читанні, співі та опануванні церковного уставу: «чтобъ ученики всѣхъ классовъ въ учебные дни ходили по очереди въ церковь для чтенія и пѣнія и научались церковному уставу, по прежнему нашему опредѣленію»²².

Викладання церковного співу як окремого предмету простежується лише від початку ХІХ ст., коли колегіум було реорганізовано в духовну семінарію. Про це свідчить документ 1801 р., в якому згадано ім'я вчителя «руської та нотної школи» Леонтія Савича: «Въ теченіе 1801 г. преподаваніе наукъ въ семинарії шло въ прежнемъ порядкѣ. Преподавателями состояли [...] нотной и русской школы — Леонтій Савичъ»²³. Аналогічну ситуацію підтверджує практика Києво-Могилянської академії, де нотний клас засновано фактично у цей самий час — у 1799 р.²⁴. Не виключено, що так само було і в Чернігівському колегіумі, документація якого до нас не дійшла.

¹⁹ Тимковский, «Записки», 1404.

²⁰ Владимир Демидовский, «Сведения о Переяславско-Полтавской семинарии за время от 1798 по 1818 г., извлеченные из дел архива Полтавской духовной Консистории (Продолжение),» *ПЕВ* 2 (1888): 67–68.

²¹ Нижчий клас граматики, вищий латинський клас, класи піітики, риторики та філософії.

²² Демидовский, «Сведения» 2 (1888): 71.

²³ Владимир Демидовский, «Сведения о Переяславско-Полтавской семинарии за время от 1798 по 1818 г., извлеченные из дел архива Полтавской духовной Консистории (Продолжение),» *ПЕВ* 3 (1888): 122–123.

²⁴ Кузьмінський, «Музична культура й освіта у Києво-Могилянській академії,» 42–43.

Можна припускати, що церковний спів викладали й до створення окремого класу — у початкових класах колегіуму разом із основами «руської» мови, як у парафіяльних школах. На користь цього свідчить кілька джерел. По-перше, у щойно процитованому документі читаємо, що викладання відбувалося «въ прежнему порядкѣ». По-друге, для потреб колегіуму в Москві у 1774 р. було придбано друкований нотний Ирмолой («ирмологій нотній новаго изданія въ 6 книгахъ с азбукою», вартістю 6 рублів 6 копійок²⁵), що його надрукувала 1772 р. синодальна типографія у Москві²⁶. Окрім цього, у каталозі «казенних» книг Полтавської духовної семінарії, складеному, очевидно, у другій половині 1820-х, натрапляємо на ще чотири книги, які в Переяславському колегіумі гіпотетично могли виконувати роль посібників церковного співу: «(Въ четверть листа) Октоихъ сие есть осмогласникъ, 1704, въ Кіевѣ; Ирмологій, 1743, в Москвѣ; Ирмологій, 1803, въ Кіевѣ; ... (Въ двѣнадцатую долю) Св. Іоаннъ Дамаскинъ. Ирмологій сирѣчь осмогласникъ, 1698, въ Кіевѣ»²⁷.

Спів студентів у катедральній вокальній капелі

У всіх сенсах найближчим до колегіуму професійним співочим колективом був катедральний хор переяславського єпископа. Не дивно, відтак, що вже в перше десятиліття діяльності колегіуму у списках школи риторики за 1744 р. знаходимо співака катедрального хору: «Села Остролучча церкви Троецкой священника Афанасія синь Іоаннъ Соколовскій, 23 года — пѣвчимъ при кафедрѣ духовной»²⁸. На підставі студентських списків за попередні роки можемо простежити щаблі навчання Івана Соколовського у проходженні «шкіл», тобто класів колегіуму. У 1740 р. його названо учнем класу синтаксими (після закінчення школи граматики) з характеристикою

²⁵ ЦДІАУК, ф. 990, оп. 1, спр. 848, арк. 48 зв.

²⁶ Ю. Р. Шлихтина, Э. П. М., З. М. Гусейнова. «Ирмологий», в *Православная энциклопедия* (Москва: Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2011), XXVI: 617–625.

²⁷ ЦДІАУК, ф. 711, оп. 2, спр. 6038, арк. 77–78.

²⁸ «Ведомость о школах и учениках священнопричетнических детей, при доме архиерея Переяславского обретающихся, 1744 года,» *ЛЕВ* 20 (1890): 668.

посередньої успішності («средственен») ²⁹; наступного 1741 р. він завершує курс синтаксими з вищою оцінкою: «понятен» ³⁰; за 1742 р. знаходимо його серед вихованців класу поетики із такою самою оцінкою — «понятен» ³¹.

23 червня 1753 р. до нещодавно поставленого єпископа Переяславського і Бориспільського Іоанна Козловича було написано «доношеніє» від Григорія Васильовича Бурбаса ³². Прохач очікував дозволу навчатися у Переяславському колегіумі: «желаю школь латинских обучатся»; тут же подано автобіографічні відомості, де зазначено, що у 1747 р. Бурбас був півроку співаком катедрального хору: «в 747м году узято мене до антецесара вашего высоко Преосвященства Никодима в монастыр катедральной Переясловской в пѣвчїи, і обрѣтался в пѣвческомъ званїи полгода». Потому за Григорієм прислали сотника, аби його разом з іншими співаками доправити до монаршого двору для співу у придворній капелі, де він провів п'ять років — аж до мутації голосу, і далі відправили додому: «и тамо я обрѣтался годовъ пять, егда же з голосу спавъ, то мене съ протчїими пѣвчїими от двору високомонаршого отпущено в домъ за атестатомъ». Зважаючи на згадку про мутацію голосу, що настає у підлітків приблизно у 14–17 років, вірогідним часом народження хлопця можна вважати другу половину 1730-х, а відтак, до складу переяславської катедральної капели він потрапив десь у 10-річному віці. Залишається додати, що на проханні Григорія Бурбаса стоїть схвальна резолюція владики: «учитися в школахъ Бгъ благословить, когда прилѣжное ученіе возимѣть, то не будетъ оставленъ» ³³.

Цікавим є випадок, коли навчатися в колегіумі вирішив «конархіст», тобто співак Михайлівського Переяславського монастиря Левко Мартинович, і не виключено, що саме співочі якості йому посприяли. У 1771 р. Левко, родом із селян, подав «доношеніє» про

²⁹ «Ведомость о школах и учениках священно-причетнических детей, при доме архиерея Переяславского обретающихся, 1740 года,» *ПЕВ* 16 (1890): 534.

³⁰ «Ведомость о школах и учениках священно и церковнопричетнических детях при доме Архиерейском Переяславском на славено-латинском языке обучающихся с 1738 по нынешний 1741 год,» *ПЕВ* 16 (1890): 550.

³¹ «Ведомость о школах и учениках священнослужительских детей, при доме архиерея Переяславского обретающихся, 1742 года,» *ПЕВ* 19 (1890): 626.

³² ЦДІАУК, ф. 990, оп. 1, спр. 204, арк. 1.

³³ Там само, арк. 1 зв.

бажання вивчати латину в Переяславському колегіумі³⁴. Про себе він зазначив, що в монастирі перебував лише останній рік, а перед тим, як сирота, жив у школі в м-ку Домонтів. На те, що намір співака, найімовірніше, здійснився, вказує резолюція єпископа Йова Базилевича: «При начатіи школьъ явитись»³⁵.

Серед співаків єпископської капели був 11-річний хлопчик Андрій Максимович, учень Переяславського колегіуму: «мѣстечка Басанѣ церкви Рождества Богоматере діакона Іоанна Максимовича сынѣ, обучался въ семинаріи Переяславской латинскому языку по школу Грамматику»³⁶. У серпні 1780 р. його разом з іншим тутешнім співаком було відправлено до Санкт-Петербурзького архієпископа Гавриїла Петрова-Шапошнікова³⁷.

Про ще одного співака з-поміж вихованців колегіуму дізнаємося з облікової відомості священно- і церковнослужителів та їхніх дітей за 1782 р. Тут згадано півчого вокальної катедральної капели 18-річного Василя Пашутинського, студента класу риторики: «Василий, обучается въ здешней семинаріи риторики, находится нынѣ при вокальной его высокопреосвященства музыки въ пѣвчихъ, 18 [лѣт]»³⁸. Батьком Василя, на той час уже покійним, був «чтець» (тобто дяк) Артемон Пашутинський із с. Пологи-Вергуни. Василь перебував у вокальному колективі й наступного року: у книзі видатків на хор є запис за 25 березня 1783 р. про придбання одягу: «У діакона новорукоположенного Михайла Антиповского куплено для Пашутинского на черкеску блакитну суконну бекешу за два рубля»³⁹.

Варто додати, що капелістами єпископського хору бували не лише вихованці колегіуму⁴⁰. Утім, і в двох інших навчальних закладах Гетьманщини — Києво-Могилянській академії та Чернігівському колегіумі, катедральну капелю теж формували переважно місцеві

³⁴ Там само, спр. 833, арк. 2–2 зв.

³⁵ Там само, арк. 3.

³⁶ Там само, спр. 1451, арк. 3.

³⁷ Головуючого члена Синоду.

³⁸ ЦДДАУК, ф. 961, оп. 2, спр. 69, арк. 19 зв.

³⁹ Там само, ф. 990, оп. 1, спр. 1685, арк. 32.

⁴⁰ Тема Переяславської катедральної вокальної капели заслуговує окремої публікації.

студенти⁴¹. Врешті, для нашого дослідження важливо зазначити, що репертуар капели складався з багатоголосих (партесних) церковних композицій⁴².

Спів на святкових процесіях

На великі релігійні свята студенти колегіуму співали під час публічних процесій у різних частинах міста. Єдине свідчення про це міститься у спогадах Іллі Тимковського за 1781–1785 рр.: «Так мы достигли вербной субботы и видѣли городской парадъ крестного хода, какъ вся семинария отъ Успенскаго собора проходила съ ваиями и пѣниемъ изъ крѣпости черезъ городъ въ Вознесенский монастырь»⁴³. Аналогічні процесії документально засвідчені у практиці Києво-Могилянській академії третьої чверті XVII ст.⁴⁴.

Спів під час збирання милостини

Спів допомагав спудеям виживати. У розповіді щойно згаданого Іллі Тимковського читаємо, що найбідніші хлопці, які мешкали у бурсі, ходили вечорами по місту з горщиками й мішечками попід домівками міщан, співаючи псалми та духовні пісні, чим здобували харчі, засоби для освітлення тощо:

Много было пребѣдныхъ учениковъ, живущихъ въ бурсѣ, изъ которыхъ младшие классами доставали себѣ и старшимъ пропитание, освѣщение и другіе пособія, расходясь по вечерамъ на пѣніе псалмовъ, а болѣе духовныхъ пѣсней, подъ окнами и на дворахъ, съ горшечками, и мѣшечками⁴⁵.

---

⁴¹ Кузьмінський, «Музична культура й освіта у Києво-Могилянській академії,» 46; Кузьмінський, «Музична культура Чернігівського колегіуму,» 136–142.

⁴² Церковне багатоголосся принципово відрізняється від монодійного ірмолойного співу.

⁴³ Тимковский, «Записки,» 1399.

⁴⁴ Кузьмінський, «Музична культура й освіта у Києво-Могилянській академії,» 26–27.

⁴⁵ Тимковский, «Записки,» 1404–1405.

Окрім цього, навесні та, напевно, влітку під час канікул (вакацій) переяславським колеґіантам дозволялося ходити по населених пунктах Гетьманщини та суміжних теренів, де вони зазвичай проживали в монастирях та співами заробляли на прожиток: «Раннею весною явились на дворѣ двѣ голубые киреи. Онѣ позваны въ свѣтлицы. То были переяславские семинаристы, отпущенные, какъ издавна велось, на испрошение пособий съ именемъ епетиции. Такие ходоки выслуживались болѣе пѣниемъ по домамъ и церквамъ, проживали по монастырямъ и пустынямъ, еще имѣвшимъ въ то время свои деревни»⁴⁶. Цю практику підтверджує промовистий приклад із книги видатків Глухівського Петропавлівського монастиря за 1758 р., де є записи від 27 травня про подаяння двом переяславським студентам, а від 3 червня — трьом, які примандрували сюди після завершення навчального року: «видано студентам тром переясловским по двѣ копейки, шесть копеекъ»⁴⁷. Прикметно, що розцінка милостині студентові складала дві копійки — це вартість, наприклад, в'язанки бубликів або гарнця пива⁴⁸.

Ілля Тимковський, вихідець із заможної родини, таких заробітків не потребував, проте описав випадок зі свого дитинства другої половини 1770-х, коли студенти відвідали батьківський дім із релігійно-співочим репертуаром. Прийнявши двох таких мандрівників, батько Тимковського звелів їм заспівати псалом «Блажен муж», що вони й зробили: «Задалъ имъ прочитатъ изъ книги и пропѣтъ: Блаженъ мужъ»⁴⁹.

За єпископства Йова Базилевича пробували припинити «відпустки» студентів на збирання милостині. Підставою для заборони слугували пропуски навчання, зниження успішності, а також турбота про безпеку та здоров'я хлопчаків, про що згадує архиєрейський указ від 24 квітня 1771 р.⁵⁰. Однак фактична неспроможність єпархії матеріально забезпечити убогих студентів звела нанівець ці ініціативи, тож практика мандрівок, з відривом від навчання, не припинялася. Судячи з біографічних свідчень Іллі Тимковського, тогочасне суспільство Гетьманщини, де традиція мандрівних дяків та школярів була глибоко укоріненою, не лише не засуджувало таку практику (фак-

---

⁴⁶ Там само, 1388.

⁴⁷ Державний архів Сумської області, ф. 626, оп. 1, спр. 2, арк. 1 зв., 2.

⁴⁸ Там само, арк. 3, 3 зв.

⁴⁹ Тимковский, «Записки», 1389.

⁵⁰ ЦДІАУК, ф. 990, оп. 1, спр. 855, арк. 3.

тично завуальоване жебрацтво), а й навпаки, усіляко підтримувало бурсаків. Ідентичні мандрівки побутували й у середовищі студентів інших навчальних закладів Гетьманщини⁵¹.

Спів під час приватної викладацької діяльності

Дехто із переяславських студентів на канікулах займався викладанням у парафіяльних школах, ба навіть разом зі своїми учнями співав у сільських церквах: «Въ церкви онъ занималь съ нами лѣвый клиросъ и бралъ иногда на себя часть пѣнія»⁵². Видається дуже ймовірним, що колегіанти навчали своїх підопічних церковного співу.

Вихованці колегіуму в музичних колективах Російської імперії

До такої розповсюдженої практики, як участь хлопчиків та юнаків з Гетьманщини у професійних співочих колективах Російської імперії, долучилися й спудеї та вихованці Переяславського колегіуму. Одне з найдавніших відомих нам про це свідчень датується 1760 р., коли було набрано дванадцятьох півчих з Гетьманщини для російського православного храму у Кенігсберзі після окупації міста російською армією під час Семилітньої війни. Коли відповідний лист з Генеральної канцелярії надійшов до Переяславської катедри, то єпископ Гервасій Линцевський зголосився відправити чотирьох вихованців Переяславського колегіуму: «И каковы зъ обучающихся въ семинаріи нашей Переяславской студентовъ четиры члка, басѣста, теноръ, альтъ, и дисканта могли сискати; оніи въ силѣ вашея ясне велможностѣ повелѣнія отправлены въ Глуховъ»⁵³. Для остаточної апробації у козацькій столиці було зібрано співаків щонайменше з шести полків. Зрештою, з-поміж чотирьох запропонованих переяславських колегіантів для поїздки до Кенігсберга відібрали лише двох — баса Данила Болдавського і тенора Антона Яковліва⁵⁴. На-

⁵¹ Кузьмінський, «Музична культура й освіта у Києво-Могилянській академії,» 30–33; Кузьмінський, «Музична культура Чернігівського колегіуму,» 146–148.

⁵²Тимковский, «Записки,» 1390.

⁵³ ЦДІАУК, ф. 269, оп. 1, спр. 3289, арк. 7 зв.

⁵⁴ Там само, арк. 28.

томість альт і дискант, очевидно, не пройшли конкурсного відбору, отож були відправлені з Глухова додому: «Николай Райко, Филипъ Якубовскій — з Переясловля»⁵⁵.

25 червня 1780 р. до півчих імператорської капели в Санкт-Петербурзі був зарахований 24-річний Стефан, син Євстафія Степановича, вікарного священика Петропавлівської церкви Переяслава, який перед тим навчався у школі синтаксими Переяславського колегіуму, про що згадано у відомості обліку церковнослужителів та членів їхніх сімей за 1782 р.⁵⁶. Згідно зі списками студентів, юнака зарахували на навчання у вересні 1773 р.; у 1774 р. він закінчив клас аналогії, а 1775 р. — клас граматики⁵⁷. Після навчання Стефан Степанович одружився і мав у шлюбі сина, проте після смерті дружини вирішив знайти роботу у катедральному хорі, про що відомо з його «доношення» на архиерейське ім'я від 11 червня 1780 р. Очевидно, перспективи отримати священицьке місце у нього не було, бо він просив прийняти себе до капели: «не имѣя для себе другого способу, желаю, ежели толко могу быть способнымъ, служить при вокальной вашего высокопреосвященства музыки»⁵⁸. На документі є резолюція владики, щоб «по апробації» задовольнити прохання. Утім, молодий чоловік не затримався у Переяславі і того-таки року відправився до Санкт-Петербурга.

Ще раз згадаємо вихованця школи граматики Переяславського колегіуму 11-річного сина диякона Андрія Максимовича, якого 1780 р. разом з іншим хлопчиком, також співаком капели переяславського єпископа, було відправлено до санкт-петербурзького архиєпископа Гавриїла Петрова-Шапошнікова⁵⁹.

Публічні іспити, урочисті привітання і травневі рекреації

У наступні десятиліття Переяславський колегіум було перетворено на Переяславську духовну семінарію, а з 1808 р. розпочалося

---

⁵⁵ Там само.

⁵⁶ Там само, ф. 961, оп. 2, спр. 69, арк. 16 зв.

⁵⁷ Там само, ф. 990, оп. 1, спр. 1043, арк. 1 зв.; спр. 1101, арк. 9 зв. — 10.

⁵⁸ Там само, спр. 1453, арк. 1.

⁵⁹ Там само, спр. 1451, арк. 3.

реформування системи церковної освіти. Проте, за спогадами переяславського протоєрея Івана Крамаренка, який залишив записки на початку 1820-х, та й дещо пізніше, музичні практики продовжували традиції попередніх часів. Зокрема, за свідченням Крамаренка, нотний спів викладали і після переходу на так звану «нову освіту»⁶⁰.

Варто підкреслити, що Іван Крамаренко професійно займався музикою, що додає його спогадам особливої цінності: він був регентом семінарського хору, грав на скрипці та практикував партесний спів із хором⁶¹. Як він пише, хор семінаристів співав концерти⁶² під час публічних іспитів, зокрема гімн «Тебе Бога хвалим»:

По открытіи новаго образования сверхъ частныхъ экзаменовъ производились еще, подъ предсѣдательствомъ Архипастыря, и экзамены публичные, на которые по билетамъ были приглашаемы почетнѣйшія лица изъ городскихъ и окольныхъ жителей. На экзаменахъ этихъ, послѣ каждаго главнаго предмета, пѣлись семинарскимъ хоромъ концерты. По окончаніи экзамена одинъ изъ лучшихъ учениковъ высшаго отдѣленія семинаріи сказывалъ Архипастырю и всѣмъ удостоившимъ посѣщенія экзаменъ благодарственную рѣчь, затѣмъ пѣвчіе пѣли: Тебе Бога хвалимъ, ... чѣмъ и завершался экзаменъ⁶³.

Учасники хору співали концерти і під час виголошення традиційних привітань на адресу архиєрея, ректора та префекта семінарії, причому, за свідченням мемуариста, такий звичай існував ще з кінця XVIII ст.:

Въ первой четверти текущаго столѣтія, какъ и въ послѣдней столѣтія прошлаго, существовалъ въ семинаріи обычай говорить поздравительныя рѣчи архиєрею, ректору и префекту семинаріи въ

⁶⁰ Иоанн Крамаренко, «Преподавание учебных предметов в Полтавско-Переяславской Семинарии в первой четверти текущего столетия», *ПЕВ* 13 (1877): 558.

⁶¹ Иоанн Трипольский, «Протоиерей Иоанн Васильевич Крамаренко. (Воспоминания)», *ПЕВ* 20 (1883): 982.

⁶² Концерт — у значенні специфічного музичного жанру, а не публічного виступу.

⁶³ Иоанн Крамаренко, «Нечто из Переяславского семинарского быта первой четверти текущего столетия», *Полтавския епархиальныя ведомости. Часть официальная* 3 (1877): 95.

праздники Рождества и Воскресения Христова, въ Новый годъ и въ дни тезоименитства помянутыхъ лицъ, въ прозѣ и стихахъ [...] Польшѣ произнесенія рѣчей семинарскій хоръ пѣлъ приличный въ дню концертъ⁶⁴.

Автор залишив детальні свідчення і про музичну практику студентів на травневих «рекреаціях», тобто виходах усього учнівсько-викладацького складу на природу, де семінаристи тричі на місяць набиралися сил після навчального року⁶⁵. Як пише Крамаренко, такі гуляння набули поширення ще з останньої чверті XVIII ст. На них звучали і вокальний, й інструментальний колективи вихованців: «На этомъ рекреационномъ гуляньѣ, для вящшаго воодушевленія и увеселенія, были и семинарскіе хоры — вокальный и инструментальный, и попеременно то пѣли, то играли»⁶⁶. Це є чи не єдиним доказом того, що переяславські студенти грали на музичних інструментах, ба в них був навіть інструментальний колектив. Іван Крамаренко пише, що такі ансамблі виконували канти: «и попеременно то пѣли, то играли, а нѣкоторые канти, какъ напр. “Громъ побѣды раздавайся” и т.п. исполняли совмѣстно оба хора»⁶⁷. Це теж дуже важливе свідчення, адже досі серед дослідників ранньомодерної української музики превалювала думка про суто вокальне виконання кантів.

Студентська музична практика під час публічних іспитів, урочистих привітань та під час травневих рекреацій ідентична тій, що засвідчена в Києво-Могилянській академії другої половини XVIII ст., і це підтверджує достовірність спогадів Івана Крамаренка⁶⁸.

***

Підсумовуючи, ще раз наголосимо, що церковний спів у Переяславському колегіумі був важливою складовою освіти, адже почат-

---

⁶⁴ Там само, 99.

⁶⁵ Там само, 100.

⁶⁶ Там само, 100–101.

⁶⁷ Там само, 101.

⁶⁸ Кузьмінський, «Музична культура й освіта у Києво-Могилянській академії,» 26–28, 40–42.

ковою метою створення навчального закладу слугувала підготовка якісних кадрів для кліру. Для багатьох майбутніх спудеїв підготовчим щаблем виступало навчання у парафіяльних школах, де вчили ірмолойного співу. Правдоподібно, що у XVIII ст. викладання співу в колегіумі здійснювалося у початкових класах, а на початку XIX ст. нотний спів уперше фіксується у назві окремого класу. Разом з тим, усі вихованці колегіуму проходили богослужбову співочу практику тричі на день по неділях та на свята. Найобдарованіші з-поміж них ставали співаками єпископської катедральної вокальної капели, а також престижних вокальних колективів Російської імперії. Поза тим, колегіанти співали на святкових процесіях, під час збирання милостині та на канікулах у парафіяльних церквах, де одночасно навчали дітей церковного співу. Серед нотних книг, що їх використовували в колегіумі, достеменно відомо лише про кілька Ірмолоїв⁶⁹, хоч збереглися свідчення про конкретні музичні жанри та композиції, які мали би фіксуватися в інших нотних рукописах. Зокрема, зі спогадів очевидця першої третини XIX ст. відомо про співання гімнів на публічних іспитах та про спів вокальних концертів під час виголошення святкових привітань архиєреєві, ректору та префектові семінарії. Єдине свідчення про використання музичних інструментів студентами Переяславського колегіуму міститься в описі травневих рекреаційних гулянь, де звучали і вокальний, й інструментальний ансамблі, складені з колегіантів.

Усі описані музичні практики збігаються з тими, що мали місце у Києво-Могилянській академії та, гадаю, у Чернігівському колегіумі, хоч про останній збереглося вкрай мало свідчень. Зокрема, це обов'язок студентів співати у церкві, спів під час різноманітних публічних урочистостей, при збиранні милостині, спів і гра на музичних інструментах під час травневих рекреацій тощо. До того ж, усі три навчальні заклади об'єднує участь спудеїв та вихованців у катедральних вокальних капелах та музичних колективах на російських теренах. Натомість, через погану збереженість джерельної бази, майже абсолютно невідомими залишаються використання музичних інструментів у студентському повсякденні та в навколошкільних урочистостях, а також театральні практики переяславських спудеїв. Доволі бідними є й відомості про нотну спадщину Переяславського

---

⁶⁹ Антологія церковних піснеспівів.

колегіуму, обмежену кількома Ірмолюями. Разом із тим, свідчення про те, що переяславські студенти грали канти, знаходить аналогії у Києво-Могилянській академії та в Чернігівському колегіумі, і це дозволяє по-новому подивитися на кантову спадщину, тісніше пов'язуючи цей жанр зі студентським середовищем Гетьманщини, та міркувати про вживання музичних інструментів.

Bibliography

Demidovskij, Vladimir. «Kratkij istoicheskij ocherk sostoyaniya Pereyaslavsko-Poltavskoj Seminarii so vremeni osnovaniya ee (1738 g.) do preobrazovaniya v 1817 g.» *Poltavskie eparhial'nye vedomosti. CHast' neofficial'naya* 20 (1888): 735–776.

Demidovskij, Vladimir. «Svedeniya o Pereyaslavsko-Poltavskoj seminarii za vremya ot 1798 po 1818 g., izvlechennye iz del arhiva Poltavskoj duhovnoj Konsistorii (Prodolzhenie).» *Poltavskie eparhial'nye vedomosti. CHast' neofficial'naya* 2 (1888): 66–92.

Demidovskij, Vladimir. «Svedeniya o Pereyaslavsko-Poltavskoj seminarii za vremya ot 1798 po 1818 g., izvlechennyya iz del arhiva Poltavskoj duhovnoj Konsistorii (Prodolzhenie).» *Poltavskie eparhial'nye vedomosti. CHast' neofficial'naya* 3 (1888): 115–129.

Derzhavnyi arkhiv Sumskoi oblasti, f. 626, op. 1, spr. 2.

Kramarenko, Ioann. «Prepodavanie uchebnyh predmetov v Poltavsko-Pereyaslavskoj Seminarii v pervoj chetverti tekushchego stoletiya.» *Poltavskie eparhial'nye vedomosti. CHast' neofficial'naya* 13 (1877): 556–565.

Kramarenko, Ioann. «Nechto iz Pereyaslavskago seminarnskago byta pervoj chetverti tekushchago stoletiya.» *Poltavskiyaya eparhial'naya vedomosti. CHast' official'naya* 3 (1877): 89–102.

Kuzminskiy, Ivan. «Muzychna kultura y osvita u Kyievo-Mohylianskii akademii.» *Kyivska Akademiia* 15 (2018): 10–60.

Kuzminskiy, Ivan. «Muzychna kultura Chernihivskoho kolegiumu v svitli novykh dzherel.» *Kyivska Akademiia* 16 (2019): 128–159.

Lokha, Viacheslav. *Dukhovenstvo, tserkvy ta kolehium mista Pereiaslava seredyny XVII–XIX st.: Monohrafiia*. Kyiv, 2006.

Ovcharuk, Olha. «Muzychna osvita v Pereiaslavskomu kolehiumi v konteksti natsionalno-kulturnoho vidrodzhennia XVI–XVIII stolit.» *Shkola pershoho stupenia: teoriia i praktyka* 5 (2002): 65–75.

Parhomenko, Vladimir. *Ocherk istorii Pereyaslavsko-Borispol'skoj eparhii (1733–1785 g.g.) v svyazi s obshchim hodom malorossijskoj zhizni togo vremeni. Opyt cerkovno-istoricheskogo izsledovaniya*. Poltava, 1908.

Posokhova, Liudmyla. *Na perekhrestii kultur, tradytsii, epokh: pravoslavni kolehiumy Ukrainy naprykintsi XVII — na pochatku XIX st.: monohrafiia*. Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina, 2011.

Shlihtina, YU. R., E. P. M., and Gusejnova, Z. M. «Irmologij.» In *Pravoslavnaya enciklopediya*, XXVI: 617–625. Moskva: Cerkovno-nauchnyj centr «Pravoslavnaya enciklopediya», 2011.

Titlinov, Boris. *Pravitel'stvo Imperatricy Anny Ioannovny v ego otnosheniyah k delam Pravoslavnoj cerkvi*. Vilna, 1905.

Trehubenko, Tetiana. «Ukrainski tserkovni muzychni osередky Livoberezhzhia i Slobozhanschyny XVII–XVIII st.» *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka* 16 (2012): 25–28.

Tripol'skij, Ioann. «Protoierej Ioann Vasil'evich Kramarenko. (Vospominaniya).» *Poltavskie eparhial'nye vedomosti. CHast' neofficial'naya* 20 (1883): 981–989.

Tsentrалnyi derzhavnyi istorychnyi archiv Ukrainy, m. Kyiv, f. 269, op. 1, spr. 3289.

Tsentrалnyi derzhavnyi istorychnyi archiv Ukrainy, m. Kyiv, f. 711, op. 2, spr. 6038.

Tsentrалnyi derzhavnyi istorychnyi archiv Ukrainy, m. Kyiv, f. 961, op. 2, spr. 69.

Tsentrалnyi derzhavnyi istorychnyi archiv Ukrainy, m. Kyiv, f. 990, op. 1, spr. 103, 204, 537, 833, 848, 855, 1043, 1101, 1451, 1453, 1685.

«Vedomost' o shkolah i uchenikah svyashchenno i cerkovnoprichetnicheskikh detyah pri dome Arhieriejskom Pereyaslavskom na slaveno-latinskom yazyke obuchayushchihsya s 1738 po nyneshnij 1741 god.» *Poltavskie eparhial'nye vedomosti. CHast' neofficial'naya* 16 (1890): 543–555.

«Vedomost' o shkolah i uchenikah svyashchenno-prichetnicheskikh detej, pri dome arhiereya Pereyaslavskogo obretayushchihsya, 1740 goda.» *Poltavskie eparhial'nye vedomosti. CHast' neofficial'naya* 16 (1890): 527–542.

«Vedomost' o shkolah i uchenikah svyashchennoprichetnicheskikh detej, pri dome arhiereya Pereyaslavskogo obretayushchihsya, 1744 goda.» *Poltavskie eparhial'nye vedomosti. CHast' neofficial'naya* 20 (1890): 660–670.

«Vedomost' o shkolah i uchenikah svyashchennosluzhitel'skikh detej, pri dome arhiereya Pereyaslavskogo obretayushchihsya, 1742 goda.» *Poltavskie eparhial'nye vedomosti. CHast' neofficial'naya* 19 (1890): 618–631.

Yuzefovich, Iustin. «Mery preosvyashchennogo Arseniya Berla, episkopa Pereyaslavskogo i Borispol'skogo, k vozvysheniyu duhovenstva v npravstvennom otnoshenii.», *Poltavskie eparhial'nye vedomosti. CHast' neofficial'naya* 22 (1891): 843–856.

«Zapiski II'i Fedorovicha Timkovskago. Moe opredelenie v sluzhbu. Skazanie v trekh chastyakh.» *Russkij arhiv* 6 (1874): 1377–1466.

Abstract

Musical Heritage of the Pereyaslav Collegium

This article is an interdisciplinary study that aims to form a comprehensive view of music and church singing both in the educational process of collegium students and outside it. Thanks to the historical sources involved, we were able to clarify the mechanism of functioning of church singing both in the collegium and at the stage of primary (preparatory) education of future students, as well as its role in the life of collegium graduates who made careers in the major vocal chapel of the Russian Empire. The preparatory stage for the future students was studying in parish schools, where an obligatory discipline was *irmoloinyi* singing. It is probable that in the 18th century, the teaching of singing in the collegium was carried out in the primary classes, where Church Slavonic literacy was studied at the same time, and in the first years of the 19th century musical singing was officially reflected in the name of a separate class. All students of the collegium underwent compulsory liturgical singing practice. The most gifted of the students were members of the Episcopal Cathedral Vocal Chapel. The students of the collegium were not limited to singing only in the cathedral; they also sang during the festive processions, during the begging, as well as in the parish churches during the holidays, where they also taught church singing. Among the music books, we know for sure about several Irmologions that were used in the collegium. From the memoirs of an eyewitness of the first third of the 19th century, we learn about the singing of hymns during public exams, as well as the singing of vocal concerts during the traditional holiday greetings to the Bishop, Rector, and Prefect of the seminary. It was noted that this tradition existed in the last quarter of the 18th century. Such a practice did exist at the same time in Kyiv-Mohyla Academy, so

this evidence seems plausible. The only evidence of the use of musical instruments among the students of the Pereyaslav Collegium comes from the descriptions of the May recreational festivities, when both vocal and instrumental ensembles from among the pupils were heard.

Keywords: Pereyaslav Collegium, Pereyaslav-Boryspil Eparchy, music church education, «Irmoloynyi» singing, «kant», «concert», student music practices, vocal cathedral chapel.